# RAQAMLI DAVRDA BIBLIOGRAFIK AXBOROT RESURSLARINING RIVOJLANISHI VA ULARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI.

Mirobod tuman axborot-kutubxona markazi
Axborot-bibliogfiya xizmat rahbari
**Sobirova Gulzoda G'ulomjonovna.**

**Annotatsiya:**

Mazkur maqolada zamonaviy axborot jamiyatida bibliografiyaning o'rni, bibliografik axborot resurslarining rivojlanish tendensiyalari hamda raqamli texnologiyalarning bibliografik faoliyatga ta'siri yoritilgan. An'anaviy bibliografik qo'llanmalar, kataloglar va kartotekalardan elektron kataloglar, ma'lumotlar bazalari hamda raqamli kutubxonalarga o'tish jarayoni tahlil qilinadi.

**Kalit so'zlar:** bibliografiya, bibliografik axborot, bibliografik resurs, elektron katalog, raqamli kutubxona, axborot texnologiyalari, bibliografik xizmat, ma'lumotlar bazasi, axborot qidiruvi.

## Kirish

Bugungi kunda axborot jamiyatining shakllanishi barcha sohalarda bo'lgani kabi kutubxona-bibliografiya faoliyatida ham katta o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Ilgari foydalanuvchi kerakli adabiyot yoki ma'lumotni topish uchun kutubxonaga borib, kartochkali kataloglar, bibliografik ko'rsatkichlar va turli ma'lumotnomalardan foydalanishi zarur bo'lgan bo'lsa, hozirgi kunda internet va raqamli texnologiyalar yordamida kerakli bibliografik ma'lumotni qisqa vaqt ichida izlash imkoniyati mavjud.

Bibliografiya jamiyatning ilmiy, madaniy va ma'rifiy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Chunki bibliografik faoliyat orqali mavjud axborot resurslari haqida ma'lumotlar yig'iladi, tartibga solinadi va foydalanuvchilarga yetkaziladi. Ayniqsa, ilmiy tadqiqotchilar, talabalar, o'qituvchilar va mutaxassislar uchun bibliografik axborot ilmiy faoliyatning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Raqamlashtirish jarayoni bibliografiyaning mazmuni va shakliga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatdi. Elektron kataloglar, raqamli kutubxonalar, ilmiy ma’lumotlar bazalari va onlayn bibliografik xizmatlar foydalanuvchilarning axborotga bo‘lgan ehtiyojlarini tez va qulay tarzda qondirish imkonini bermoqda.

1. Bibliografiya tushunchasi va uning jamiyatdagi o‘rni

“Bibliografiya” tushunchasi uzoq tarixiy rivojlanish jarayoniga ega. Dastlab bibliografiya asosan kitoblar va boshqa nashrlar haqidagi ma’lumotlarni yig‘ish hamda ularni tartibga solish bilan bog‘liq bo‘lgan. Vaqt o‘tishi bilan bibliografiyaning vazifalari kengayib, u axborotni izlash, tavsiflash, tizimlashtirish va foydalanuvchilarga yetkazishning muhim vositasiga aylandi.

Bibliografik faoliyatning asosiy maqsadi foydalanuvchiga muayyan mavzu, muallif, nashr yoki ilmiy yo‘nalish bo‘yicha mavjud axborot resurslari haqida aniq ma’lumot berishdan iborat. Shu jihatdan bibliografiya kutubxona faoliyati bilan chambarchas bog‘liq bo‘lsa-da, uning vazifalari faqat kutubxona fondini tavsiflash bilan cheklanmaydi.

Bibliografik axborot quyidagi asosiy vazifalarni bajaradi:

kerakli adabiyotlarni izlashni yengillashtiradi;

ilmiy tadqiqot uchun zarur manbalarni aniqlashga yordam beradi;

mavjud axborot resurslari haqida ma’lumot beradi;

nashrlarni muayyan belgilar asosida tizimlashtiradi;

foydalanuvchining axborotga bo‘lgan ehtiyojini qondiradi;

ilmiy va ta’lim jarayonini axborot bilan ta’minlaydi.

Bibliografik axborotning sifatli tashkil etilishi ilmiy faoliyat samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, talaba kurs ishi yoki bitiruv malakaviy ishini tayyorlash jarayonida mavzuga oid adabiyotlarni qidiradi. Agar bibliografik resurslar yaxshi tashkil etilgan bo‘lsa, talaba kerakli manbalarni tez topishi va ulardan samarali foydalanishi mumkin.

2. An’anaviy bibliografik resurslardan raqamli resurslargacha

An’anaviy bibliografik xizmatlar asosan bosma ko‘rinishdagi kataloglar, bibliografik ko‘rsatkichlar, kartotekalar va bibliografik byulletenlar orqali amalga oshirilgan. Kartochkali kataloglar uzoq vaqt davomida kutubxonalarda asosiy axborot qidiruv vositasi bo‘lib xizmat qilgan.

An’anaviy kataloglarning afzalligi shundaki, ular kutubxona fondidagi hujjatlarni tartibli ravishda aks ettirgan. Biroq bunday kataloglardan foydalanish uchun foydalanuvchi kutubxonaga tashrif buyurishi, kerakli bo‘limni topishi va katalog kartochkalari bilan ishlashi kerak bo‘lgan.

Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi natijasida elektron kataloglar paydo bo‘ldi. Elektron kataloglar bibliografik ma’lumotlarni kompyuter yordamida izlash, saralash va ko‘rish imkonini beradi. Foydalanuvchi muallif, asar nomi, kalit so‘z, nashr yili yoki boshqa mezonlar orqali kerakli ma’lumotni topishi mumkin.

Elektron bibliografik resurslarning muhim afzalliklaridan biri — tezkorlikdir. Masalan, minglab yoki millionlab bibliografik yozuvlar mavjud bo‘lgan ma’lumotlar bazasidan kerakli manbani bir necha soniya ichida topish mumkin. Bundan tashqari, elektron resurslar masofadan turib foydalanish imkoniyatini ham kengaytiradi.

Bugungi kunda raqamli kutubxonalar bibliografik xizmatlarning rivojlanishida alohida ahamiyat kasb etmoqda. Raqamli kutubxonalarda nafaqat bibliografik tavsif, balki ayrim hollarda hujjatning to‘liq elektron nusxasidan foydalanish imkoniyati ham mavjud.

3. Zamonaviy bibliografik axborot resurslarining asosiy turlari

Hozirgi davrda bibliografik axborot resurslarini bir necha asosiy guruhlarga ajratish mumkin.

Birinchi guruh — elektron kataloglar. Elektron katalog kutubxona fondidagi hujjatlar haqidagi bibliografik ma’lumotlarni elektron shaklda saqlaydi. U orqali

kitobning muallifi, nomi, nashriyoti, nashr yili, mavzusi va boshqa ma’lumotlarni aniqlash mumkin.

Ikkinchi guruh — bibliografik ma’lumotlar bazalari. Ular ma’lum bir fan, soha yoki mavzuga oid bibliografik yozuvlarni jamlaydi. Ilmiy tadqiqotchilar uchun bunday bazalar juda katta ahamiyatga ega, chunki ular orqali muayyan mavzu bo‘yicha ilmiy adabiyotlarni tizimli ravishda izlash mumkin.

Uchinchi guruh — raqamli kutubxonalar. Raqamli kutubxonalar elektron shakldagi kitoblar, maqolalar, dissertatsiyalar, jurnallar va boshqa hujjatlarni saqlash hamda ulardan foydalanish imkonini beradi.

To‘rtinchi guruh — ilmiy-qidiruv tizimlari va akademik platformalar. Bunday tizimlar ilmiy maqolalar, konferensiya materiallari, dissertatsiyalar va boshqa ilmiy manbalarni qidirishga yordam beradi.

Beshinchi guruh — bibliografik ko‘rsatkichlarning elektron shakllari. Ular ma’lum bir muallif, mavzu, hudud yoki davr bo‘yicha nashrlar ro‘yxatini tizimli ko‘rinishda taqdim etadi.

Mazkur resurslarning barchasi foydalanuvchining axborot izlash jarayonini tezlashtirish va bibliografik xizmat sifatini oshirishga xizmat qiladi.

4. Raqamli texnologiyalarning bibliografiya rivojiga ta’siri

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi bibliografik faoliyatni yangi bosqichga olib chiqdi. Avvalo, katta hajmdagi bibliografik ma’lumotlarni elektron shaklda saqlash imkoniyati paydo bo‘ldi. Bu esa kutubxonalarda ma’lumotlarni izlash va qayta ishlash jarayonlarini sezilarli darajada tezlashtirdi.

Raqamli texnologiyalar bibliografik xizmatlarning masofaviy shakllarini ham rivojlantirdi. Foydalanuvchi kutubxonaga bormasdan turib elektron katalogdan foydalanishi, kerakli adabiyot haqida ma’lumot olishi va mavjud bo‘lsa, elektron nusxani ko‘chirib olishi mumkin.

Shuningdek, avtomatlashtirilgan kutubxona tizimlari bibliografik yozuvlarni yaratish, tahrirlash va saqlash jarayonlarini yengillashtirmoqda. Bunday tizimlar bibliografning mehnatini kamaytirish bilan birga, ma’lumotlarning yagona tartibda yuritilishiga yordam beradi.

Sun’iy intellekt va zamonaviy qidiruv algoritmlarining rivojlanishi ham bibliografik faoliyatga yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Kelajakda foydalanuvchi oddiy savol shaklida murojaat qilib, mavzuga mos ilmiy manbalarni avtomatik ravishda topishi va saralashi mumkin. Biroq bunda bibliografik ma’lumotlarning aniqligi va manbaning ishonchliligini tekshirish masalasi doimo muhim bo‘lib qoladi.

5. Bibliografik axborotdan samarali foydalanish muammolari

Raqamli bibliografik resurslarning ko‘payishi bilan birga ayrim muammolar ham yuzaga kelmoqda. Eng asosiy muammolardan biri — axborotning haddan tashqari ko‘pligidir. Internetda millionlab ilmiy va ilmiy-ommabop materiallar mavjud bo‘lib, foydalanuvchi ular orasidan o‘ziga kerakli va ishonchli manbani tanlashi kerak.

Shuningdek, turli elektron resurslarda bibliografik tavsiflash qoidalarining bir-biridan farq qilishi ham muayyan qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Muallif nomining yozilishi, nashr ma’lumotlari, elektron manbaning identifikatori va boshqa bibliografik elementlarni to‘g‘ri ko‘rsatish ilmiy ishlarning sifatiga ta’sir qiladi.

Yana bir muhim masala — raqamli resurslarning uzoq muddat saqlanishidir. Elektron formatlar, dasturiy ta’minot va texnologiyalar vaqt o‘tishi bilan o‘zgaradi. Shu sababli raqamli bibliografik resurslarni doimiy ravishda yangilash va saqlash strategiyalarini ishlab chiqish zarur.

Bibliografik axborotdan samarali foydalanish uchun foydalanuvchida axborot savodxonligi ham shakllangan bo‘lishi kerak. Foydalanuvchi qidiruv tizimlaridan to‘g‘ri foydalanish, kalit so‘zlarni tanlash, ilmiy manbalarni baholash va bibliografik ma’lumotlarni to‘g‘ri rasmiylashtirishni bilishi lozim.

6. O‘zbekistonda bibliografik xizmatlarni rivojlantirish istiqbollari

O‘zbekistonda ham kutubxona va bibliografiya sohasini raqamlashtirish jarayoni izchil rivojlanmoqda. Kutubxona fondlarini elektron shaklga o‘tkazish, elektron kataloglarni rivojlantirish, raqamli resurslardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish zamonaviy kutubxona xizmatlarining muhim yo‘nalishlaridan biridir.

Kelajakda bibliografik xizmatlarni rivojlantirishda quyidagi yo‘nalishlarga e’tibor qaratish maqsadga muvofiq:

Kutubxona fondlarini bosqichma-bosqich raqamlashtirish.

Elektron kataloglarning qidiruv imkoniyatlarini kengaytirish.

Bibliografik yozuvlarni yagona standartlar asosida shakllantirish.

Ilmiy ma’lumotlar bazalari bilan hamkorlikni kuchaytirish.

Foydalanuvchilarning axborot savodxonligini oshirish.

Bibliografik xizmatlarni masofadan ko‘rsatish imkoniyatlarini rivojlantirish.

Raqamli hujjatlarni uzoq muddat saqlash tizimlarini takomillashtirish.

Zamonaviy texnologiyalar, jumladan, sun’iy intellekt imkoniyatlaridan oqilona foydalanish.

Bularning amalga oshirilishi bibliografik xizmatlarning tezkorligi va sifatini oshirish bilan birga, ilmiy va ta’lim jarayonini zarur axborot bilan ta’minlashga xizmat qiladi.

## Xulosa

Xulosa qilib aytganda, bibliografiya axborot jamiyatida o‘zining muhim ahamiyatini saqlab qolmoqda. Faqat uning shakli va foydalanish usullari zamonaviy texnologiyalar ta’sirida o‘zgarib bormoqda. An’anaviy katalog va bibliografik ko‘rsatkichlar o‘rnini tobora elektron kataloglar, ma’lumotlar bazalari va raqamli kutubxonalar egallamoqda.

Raqamli bibliografik resurslar foydalanuvchiga katta hajmdagi axborot ichidan kerakli ma’lumotni tezkor izlash, saralash va undan masofadan foydalanish imkonini beradi. Shu bilan birga, axborotning ishonchliligini tekshirish, bibliografik

tavsiflarning aniqligini ta’minlash va elektron resurslarni uzoq muddat saqlash kabi masalalar dolzarb bo‘lib qolmoqda.

Kelajakda bibliografik faoliyatning rivojlanishi raqamlashtirish, avtomatlashtirish va sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish bilan chambarchas bog‘liq bo‘ladi. Biroq texnologiyalar qanchalik rivojlanmasin, bibliografiyaning asosiy vazifasi — foydalanuvchini ishonchli, aniq va zarur axborot bilan ta’minlash — o‘z ahamiyatini yo‘qotmaydi.

Shu sababli zamonaviy kutubxona va axborot muassasalari bibliografik xizmatlarni takomillashtirish, mutaxassislarning raqamli kompetensiyalarini oshirish hamda foydalanuvchilarning axborot savodxonligini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratishi lozim.

**Foydalanilgan adabiyotlar:**

Axborot-kutubxona faoliyatiga oid O‘zbekiston Respublikasi qonunchilik hujjatlari.

UNESCO. Guidelines for Digital Libraries.

IFLA. Guidelines for Bibliographic Description and Access.

International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA) materiallari.

Library of Congress. Bibliographic Data and Cataloging Resources.

ISO 690. Information and documentation — Guidelines for bibliographic references and citations to information resources.

Zaytseva V. P. Bibliografiya: nazariya va amaliyotga oid ilmiy-metodik materiallar.

Kutubxonashunoslik va bibliografiyaga oid oliy ta’lim darsliklari va o‘quv qo‘llanmalari.